

Кой е ГОМБРОВИЧ?

Снимка: Катерина Кокинова
Худ. оформление: Таня Дечева, Николай Генов

ВЪПРОСЪТ ЗА ГОМБРОВИЧ

Януш Славински

Abstrakt: Artykuł komentuje miejsce Gombrowicza w ekskluzywnym klubie wieszczów literatury polskiej, ale i światowej. Gombrowicz uzyskał rangę pisarza światowego: „polska forma” nie tylko mu nie przeszkodziła, ale okazała się niezbędnym warunkiem uznania go za twórcę, który ma do zakomunikowania coś ważnego (bo własnego) w ponadlokalnym porządku idei i wartości. Sprawa Gombrowicza jednak jest w tym, że gombrowiczologia w krótkim czasie dotarła do jakiejś bariery, której nie potrafi przekroczyć, że już we fazie swego rozwoju w 1976 znalazła się w sytuacji kryzysowej. Główna słabość gombrowiczologii: jej język jest prawie bez reszty językiem Gombrowicza. I co teraz z tym?

Słowa kluczowe: gombrowiczologia, instrukcji, literatura polska, literatura światowa

Abstract: This article discusses Gombrowicz's place in Polish and world literature. It seems that “Polish form” facilitated his attaining the rank of a world writer for being an artist of his kind, communicating ideas and values beyond the local. However, the issue of Gombrowicz is that Gombrowiczians quickly reached a barrier and found themselves in crisis already in the beginning phase of Gombrowicz studies in 1976. Their main weakness then is the language they use which seems to be the very language of Gombrowicz himself. And what can be done about it?

Keywords: Gombrowicz studies, instructions, Polish literature, world literature

Той достигна необичайни размери и въпреки това продължава постоянно – и все по-бързо – да се разраства. Как ще приключи – може и не е толкова трудно да се предвиди. Въпросът за Гомбрович, като всяка мащабна дискусия, трябва в един момент да стигне до критичната си точка: да замръзне в мъртвото море на многословието. Заливащите коментари, обяснения, предълги разсъждения, разисквания, припомняния, свидетелства, лични позиции, самопризнания и изповядвания неминуемо ще доведат (макар и моментът още да е далеч) до умора, скука и равнодушие, които по правило настъпват в последните фази на канонизиращите процеси в културата. Малко оживление ще внесат навярно онези, които обичат да смалчават великаните – тяхното време ще дойде заедно с общественото установяване на мястото на Гомбрович в ексклузивния клуб на пророците на родната литература. Опитите за смела ревизия и преоценяване ще тласнат към нова аргументация последователи на Писателя. В шума и врявата на полемиките ще се родят – в най-добрия случай – още няколко блестящи интерпретативни литературни формули в полза на бъдещите ученици. Нищо съществено няма да се промени. Гомбрович ще влезе в канона на училищните четива, а достолепният недействителен член на Полската академия на науката проф. Ян Блонски ще посвещава младежите в

тайните на неговата мисъл и стил чрез коментарите, съпровождащи изданията му в „Библиотека Народова“. Първо ще излезе, разбира се, *Фердидурке* – отровата на този роман най-рано ще се поддаде на разреждане (вече се е поддала). Можем обаче да бъдем спокойни: като му дойде времето, и *Космос*, този **най-страшен текст** на Гомбрович, ще попадне в списъка на гимназиалните четива. Да не говорим за *Порнография*, която вероятно ще замести *Цветове на битката (Barwy walki)*¹. В списъка на допълнителната литература за сметка на това ще влязат *Дневниците* – подходяща храна за изгладнели духовно младежи, малко над средното ниво. И така окончателно ще приключи Въпросът за Гомбрович. Оттам нататък неговите постижения ще попаднат в обсега на правилата, определящи насъщния живот на литературната традиция. В същата степен, както творбите на Конопницка, Прус или Жеромски.

Засега обаче Въпросът е в процес. И то много интересен. Може би дори най-интересният в следвоенната литературна култура. Със сигурност по-пространен от Въпроса за Виткаци, също много значителен, но вече залязващ пред очите ни. Той има различни аспекти. Най-важният от тях засяга самата литература.

Писането на Гомбрович става безкрайно сугестивен образец за литературен успех – в мащаб, който никой от нашите писатели преди не е постигал. То представлява красноречив пример за творчество, което успява да претвори соковете си, почерпени **оттук**, във високо уважавани ценности **там** (в Европа, по широкия свят...). И то ни най-малко за сметка на отказ от езика, локалната проблематика, ограниченията на свойската менталност, регионалните илюзии и глупост. Точно обратното – именно благодарение на тях Гомбрович постига ранга на световен писател: „полската форма“ не само не му пречи, но се оказва и необходимо условие да бъде признат за творец, който има да ни каже нещо важно (защото се базира на собствен опит) в надлокалния ред на идеите и ценностите. Трудно би било да се прецени директно педагогическото (и терапевтично) значение на този пример. Той подкопава остарелия комплекс на нашата литература: предубеждението, че над нея е надвиснал фатум на непристъпност за онези, които я възприемат отвън, че „полското“ е такава сфера на опит (исторически, социално-психологически, морален и др.), който може да бъде използван от литературата, но не се поддава на разбиране в друг превод. Конфликтите, проблемите и аксиологията, преживявани от нас като естествена система на съотнасяне с писателския опит, трябва

¹ Роман на Мечислав Мочар за партизанските битки на Армия Людова (полската Народна армия) по време на Втората световна война. Издаден през 1962 г. и филмиран през 1964 г. – Б. пр.

да бъдат *a priori* неразбираеми за външния читател. Затова и полската литература е обречена на херметичност или изолираност – в случая това е все едно. Когато се прави опит за излизане от периферността, то той най-често се съобразява с онова, което би се харесало навън, подражава на модна проблематика или конвенция. Но това е подвеждащо, защото никой не би внасял стоки, каквито притежава в количества и то в най-добро качество. Какво да кажем за неразбираемостта или прекалеността – тези вариации на съдбата на полската литература сред чуждата публика. Казусът на Гомбрович (от друга страна опитен експерт по „износ“ на комплексите на полската литература навън) сякаш ни измъква от безнадеждната драма, прави възможно свободното и естествено влизане и присъствие на **наш** писател в европейското литературно обращение. Неговото красноречие утолява жаждата на всички, които се стремят към успех.

И така, вълната Гомбрович следва да се разлее над нашата книжнина. Вижда се вече как завзема хоризонта. През последните години играта с Гомбрович става важен фактор в творчеството на немалко писатели, както измежду най-младите, така и сред опитните в литературния занаят. Това е игра, понякога рафинирана и изпълнена с финес, понякога доста примитивна – на равнището на повърхностното подражание. Но във всички случаи тя има една и съща изходна точка: признателното или завистливо вглеждане в Гомбрович (Как е успял да направи това?), нуждата от съизмерване с това, което е атрактивно в него (мисловно, езиково...), почти неукротимото желание да се направи нещо подобно. При много от тях се ражда изкушението да повторят по свой начин някакъв фрагмент от направеното от него: дали не е както в случая с Конвицки, който в *Календар и клепсида* създава нова версия на *Дневника*? Днес можем да се натъкнем на идеите, интонациите, стилистичните гримаси, реплики и клоунади на Гомбрович в най-неочаквани контексти... Да напишем нещо в негов маниер – достатъчно е, за да се озовем в по-добра компания. От Гомбрович може да се роди легион Гомбровичовци, това е неизбежно.

Но не искам да говоря по-нататък за това – безспорно най-важно – измерение на Въпроса. Със сигурност ще се връщаме и за в бъдеще към него. Възнамерявам да поставя тук друго измерение на Въпроса, свързано с професионалния интерес на сп. *Тексти*². Интересът към Гомбрович е съпроводен от необходимостта да се повдигне въпросът за

² Списание *Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, чийто главен редактор е бил Януш Славински. – Б. р.

него. Кой през последните години не е писал за него? Възможно ли е да се посочи периодично издание, в което да не е разисквано неговото творчество? В кръга на познатите на тук подписалия се в последно време излязоха пет книги за Гомбрович – докторски или направо хабилитационни. Магистърските няма кой да ги преброи. Сред по-младите полонисти започна да се шири нещо като епидемия: всеки втори кандидат дебютант предлага на *Тексти* статия за *Космос* или *Дневника*. И много от предложенията не са за отхвърляне. В един момент приехме редакционен принцип да не приемаме повече гомбровичоведски материали освен тези, които са на автори от „висшето общество“. Няколко години по-рано ни радваше всичко, което имаха да кажат неговите почитатели и последователи; всяка статия предлагаше нещо ново и свежо, разкриващо току-що опознати и – в известен смисъл – опасни ценности. Всичко това притежаваше вълнуващия чар на приключенско пътуване към територии на незаконното мислене: морално, светогледно, естетическо... Началото беше приятно. Приятно е понякога да наблюдаваш свличащите се по склона камъни, но удоволствието странно се разсейва, когато разбереш, че те са цяла лавина. Така е и с днешното писане за Гомбрович: неговото лавинообразно нарастване вече не носи удовлетворение, а точно обратното – отегчава и обезкуражава. В рефлексията над Гомбрович се е установил известен интерпретационен канон, монотонно повтарян от поредните коментатори. Прирастът на новата проблематика е несъизмеримо по-малък от количественото нарастване на „литературата по темата“. Тази все по-явна диспропорция свидетелства, че гомбровичознанието за кратко време е стигнала до някаква бариера, която няма да може да премине и че още в ранната фаза на своето развитие се е озовало в кризисен момент. Както изглежда, могат да бъдат посочени две причини за тази ситуация – с различна тежест върху нея.

Първата от тях има конюнктурен характер и нека се надяваме, че ще престане да действа в предвидимото бъдеще. Досегашният количествен прираст на гомбровичознанието е безпрецедентно по своята специфика културно явление – то се откроява на фона на фактическото отсъствие на текстовете на писателя на читателския пазар. Последните издания на неговите по-стари творби се появяват в Полша преди двадесет години³. Произведенията от по-късния период на творчеството му нямат изобщо издания в страната. Изключение представляват драматургичните му творби –

³ През 50-те години на XX в. – Б. р.

публикувани тук-там с помощта на театралните представления. Следователно цялата разраснала се критическа деятелност се разиграва пред лицето на неориентирана или слабо ориентирана в предмета на търсенията и обясненията публика. Читателят среща в литературния вестник изтънчени размишления за дълбоките бездни на творбите, с които няма шанс да се срещне в своята читателска практика. Убеждаван е, че *Космос* е един от най-великите полски романи, а той приема това за приказки от *Хиляда и една нощ*. (Ако е един от най-великите, то сигурно е нещо от рода на *Слава и чест (Sława i chwala)* на Ивашкевич – вероятно така може да си помисли.) Неизброимите публикации за Гомбрович сякаш заместват в днешния литературен живот присъствието на творбите му; изпълняват двойка роля: представят критическата мисъл и същевременно – по необходимост – **заместват** нейния обект. Кръгът на читателите, които са способни да верифицират сервираното мнение за писателя, е страшно малък, почти може да бъде сведен до ограничения елит на познавачите му.

Някой би могъл да каже: всичко това е истина, но каква е връзката с кризата в гомбровичознанието? Все пак в края на краищата тя винаги ще бъде дело на познавачи – дори в ситуацията, в която събраните съчинения на автора на *Венчаване* станат достъпни за всеки, който иска да ги прочете! Ето защо мисля, че връзката е съвсем ясна. Вярно е, че знанието за творчеството се формира и утвърждава във виждането на експертите, но то израства от по-широката обществена практика на четенето – представлява нейно сублимирано продължение. Няма спор, че колкото по-голяма е партикуларизацията на читателските гледни точки, колкото по-богато е менюто на читателските стратегии, толкова по-развит ще бъде репертоарът на интерпретационните виждания, въведен от критиката. За сметка на това днешната интерпретация на Гомбрович протича почти хомогенно в литературните общности. Не се проявява онова разграничение на перспективи, което дава шанс за многостранна и извършвана по различни начини изследователска проблематизация на творбите му. Обратното – социално-литературната еднородност се явява фактор за уеднаквяването на читателските стратегии, а това от своя страна води до закостенялост, схематизация и бързо похабяване на инструментите за критическо обяснение.

По-съществена е втората причина за преждевременната криза. За разлика от предишната, външна и свързана с обстоятелствата на литературния живот, тази действа сякаш вътре в предмета на гомбровичознанието. Всяко писателско послание съдържа

имплицитна възможност за интерпретация на самото себе си: експозиция от категории, в които е желателно да бъде възприемано, сбор от правила на собствения смисъл, на иманентно проверяваните ценности. Вмества в себе си посланието към възприемателите, в което определя какво (и как) да мислят за него. Не винаги това послание е скрито; понякога то е формулирано директно – и тогава може да изпълнява ролята на нещо като инструкция за употреба. Както знаем, тези инструкции имат различна съдба: едни от тях са игнорирани от самото начало, други – веднага вземани предвид – биват бързо забравяни, трети подлежат на категорично отхвърляне като безполезни препоръки или направо вредни (защото заблуждават). Само малко от тях действително повлияват върху начина на възприемане на творбата и на критическата ѝ употреба. Към тази последна категория принадлежат автокоментарите на Гомбрович. Изключително трудно би било да се даде друг пример за толкова категорично въздействие на мнението на писателя върху процеса на възприемане на собственото му творчество. Със своите невероятно проникновени и изкусни признания, аргументации, обяснения на собственото писане (в *Дневника*, в *Разговорите с Доминик дьо Ру [Завеждане]*) Гомбрович решително надделява почти над всичко, което дотогава е казано за него. Той гради около себе си изкусна защита, пълна с тайни вратички, пътища за отстъпление, скрити засади, фалшиви пътни табели, подземни коридори и лабиринти и в същото време проектира изследванията над самия себе си, програмира тяхната тематика и методология. По същество главното усилие на армията на интерпретаторите му гравитира около изпълнението на заложената от него програма. Делото им е нескончаема суета от парафрази, надграждащи изходните тези на Гомбровичевите автокоментари. Техните изследователски инструменти са неизменно собствените категории на писателя: Форма, Незрелост, Младост, Непълноценност, Междучовешко, Мутра... Гомбрович се оказва Водещият Гомбровичолог; той не само е инициатор на полонистична субдисциплина, но постоянно е признаван за неин авторитет: недостижим майстор на учението за самия себе си. Чрез трудовете на учениците и последователите си доказва, че е създание, във висша степен самодостатъчно – защото се самообяснява. Това вероятно му носи чудесно настроение: нищо друго не радва така, както фактът, че хората мислят за нас точно това, което искаме да мислят. Но тази ситуация е във висша степен непоносима. Нима знанието за литературата трябва да се грижи за доброто настроение на мъртвите? Това със сигурност не спада към нейните задължения. Литературата трябва да се отнася с пълно равнодушие към колебливото самочувствие на живите писатели – когато се озоват в полето на нейните интереси. И за да изясним нещата докрай: ако въобще

самочувствието на творците я интересува, то без съмнение по-добре говори за нея, ако тя успее да предизвика признаци на лошо настроение у творците. Раздразнението или съпротивата на писателя доста често доказва, че критическото разпознаване е донесло решително нова информация, която прекрачва обсега на самопознанието му, уведомяват го за нещо, което не е знаел, не е искал да знае или дори не е бил в състояние да знае.

Главната слабост на гомбровичознанието е в това, че нейният език е почти изцяло езикът на самия Гомбрович. Тя се отъждествила като че ли със собствения си предмет – с надеждата така да го овладее напълно. В резултат на това се е самозазидала. За известно време това не изглеждаше толкова страшно: такава фаза на овладяване от гледна точка на твореца присъства неизменно в изследователската работа. Но тази фаза не може да се разтегля прекалено. Идва момент, в който тази гледна точка започва да се нуждае от изясняване. И оттам нататък по-нататъшното поданичество на херменевтите не би имало смисъл. Това, което вече са усвоили, сега трябва да преодолеят, да се отчуждят от него като от вече интерпретирано. Трябва да се приемат други гледни точки, вместени извън обекта, извън хоризонта на самопознание на твореца. Това гомбровичознанието още не е постигнало. Стои все още във фазата на интерпретирането на Гомбрович от Гомбрович – осъдена на тавтологични обяснения, в които не може да проблесне никаква нова проблематика. Не трябва да се подминават похвалните изключения, още повече че са свързани с имена на Приятели: извършената от Лапински конфронтация на категориите на Гомбрович с търсенията на съвременната социална психология, започнатият от Гловински анализ на механизмите на Гомбровичевата пародия, разсъжденията на Блонски за отношението на Гомбрович към шляхтишката култура. Това са само опити, но те все пак показват възможни посоки на бъдещи интерпретации и варианти на нови изследователски инструменти. Засега не този вид инициативи са решаващи за преобладаващия стил на критическата рефлексия над Гомбрович. И наистина, има нещо загадъчно в това, че на едно толкова предизвикателно и агресивно творчество отговаря преди всичко дейността на тайните екзегети и плахите тълкуватели.

Господа Гомбровичолози, време е вече да се отърсите от своята немощ!

Май 1976

Превод от полски *Маргрета Григорова*